

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Felismerte anyját, ki ágyban feküdt;
Szive sugta, hogy az a lányka
Az ő gyermeke, ki az ágy mellett ült;
De hol van neje, a jó Aranka?

Vajjon nyerne-e tőlük bocsánatot,
Ha bemenne? Hogy fogadná anyja
És neje, kiknek annyi bűt okozott
Ő, a hűtlen férj, a rossz apa. . . .
„Dicsőség legyen az Istennek mennyben,
Az emberekben béke lakozzék!“
E szép szavak hangzottak közelében;
A betlehemesek énekelték.

Reszketve felindulástól s hidegtől,
Félénken nyitott be a kis házba.
Ott bent megijedtek a jövevénytől;
De felismerve őt édesanyja,
A leánykának mondá: „Ne félj tőle,
Mert ő az én fiam s neked atyád;
A Jézus hozzánk visszavezérelte.“
Ilon átkarolá atyja nyakát.

„Nem tudtam — szolt — hogy te vagy az én atyám,
Azért ijedtem meg; de örvendek most,
Mert habár nincs is nekem karácsonyfám,
Jobb, hogy téged Jézus visszahozott.“
E kis családnak is szerzett örömet,
Karácsony estéjén a Jézuska,
Csak a férfi lelken maradt még felleg,
Hogy nejének halálát okozta.

ADATOK

A SZAMOSÚJVÁRI ÉS A HAZAI ÖRMÉNYEK TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Régi utazók, akik Erdélyben megfordultak és régi historikusok, akik Erdély történetéről egykoron irtak, idejük és céljuk viszonyaihoz képest megemlékeztek a szamosújvári várról és a hazai örményekről is egyaránt

műveikben. Az ilyen szétszórt adatok összegyűjtésén épül a historiai tudás teljessége; azért külön is megindokolni ezen adatok ismeretének szükségét, egészen fölösleges, mivelhogy a historikusok körében egy pillanatig sem volt fontosságuk kétségbe vonva. Nehány adatot tehát lejegyeztünk mi is különböző írók műveiből azzal az intenczióval, hogy az adatgyűjtés munkáját a szamosújvári várra, Szamosújvárra és a hazai örménységre vonatkozó irodalomban előbbre vigyük. Ezzel a szándékkal fogjuk a további közlemények folyamán a feljegyzésre érdemes adatokat e lap hasábjain közzétenni.

*

Egyike a legrégebbi íróknak, kinek művében a szamosújvári várról említés tételik, Bongars Jakab XVI-ik századbeli francia diplomata, aki IV. Henrik megbízása folytán 1585-ben utazott Bécsből Erdélyen át Konstantinápolyba és tapasztalatait „Collectio Hungaricarum rerum Scriptorum“ című hazai történelmi vonatkozású gyűjteményében, 1600-ban kiadta. Naplószerű, rövid feljegyzései között Szamosújvárra vonatkozólag a következőket olvassuk:

„Június 3-án (1585.) a Szamoson átkeltem, Deésen (Deesburg) ebédeltem. — Sóbányák. Délután Szamosújváron (Wywar) mentem át, várát a Szamos egészen körülveszi. Éjjeli szállás egy kis faluban.“

Bongars után Evlia Cselebi török utazó könyvében találunk érdekes és elég terjedelmes feljegyzéseket a XVII. századbeli szamosújvári vár állapotáról. Evlia ide vonatkozó értesítései a következők:

Szamos-Újvár vára. Igazi Ünvár;¹⁾ az erdélyi királyok alá tartozik, de Szulejman khán ideje előtt az egész Magyarországnak kereskedelmi székhelye volt. Vára egy nagy tó partján hatszögű, erős építkezésű szép vár, hét új bástyafala van. Felszerelése és ágyúí jókarban voltak s haterer harcedzett német katona volt benne, mégis mikor a győzelmes sereg alája érkeztén, megállapodott s napkeletkor az egész katonaság darázsra jód-

¹⁾ Un =eon török szó: elsőrendű vár.

jára a vár négy oldalának neki esett, a hitetlenek a várból alig tudtak egy ágyut elsütni s egy puskát kilőni. Egyébre nem is volt tehetségük. A papok a bástya fölé a béke zászlóit kitűzték, s jajveszékelnéi kezdettek, mondván: „Kegyelem! kegyelem!” A vár nyugati oldalánál Melek Ahmed pasa hadtestéből a rumili katonák kötélhágcsókon a vár falaira másztak fel és néhány szerdengecsdi¹⁾ a bástyákra felhatolt. Midőn a lövések és mellvédek tele voltak muzulman harczosokkal, sokan az ellenség közül mintha gödörbe esnének, a vár árkaiba hullottak s azok ott haltak meg. Mohammed népe a vár kapuit kinyitotta s az összes harczosok bementek.

Még nem volt rá eset, hogy aláaknázás és lödözés nélkül így várat foglaltak volna el. Pedig mily erős vár volt ez! Ámde az oszmani seregtől való félelmükben kegyelemért esedeztek, kérésük azonban nem teljesített s néhány ezerezen megköltözött foglyok lettek, vagyonuk pedig a szegény harczosok hadizsákmánya lett. A lövések fölött én szegény hét szolgálommal elénekeltem Mohammed ezán-ját²⁾ s a győzelmi zászlókat kitűztük. A bálványokat és kereszteteket egyik templomban sem hagytuk meg s a képeket is kihordtuk. Magas építkezésű, művészi templomai vannak, melyek mindegyike az égbe nyul fel s mind kékes önnal vannak fedve s különféle színű festménnyel kidolgozva. Kiadatott a rendelet, hogy hét templomába mihrábot,³⁾ mímberet,⁴⁾ a müezzinek⁵⁾ máhfiljait⁶⁾ és kürnáját⁷⁾ helyezzük el, s helyesnek látszott, hogy a muzulmán harczosoknak s az egyistenhívő csapatoknak imahelyévé legyen.

A mi urunk, Melek Ahmed pasa azonban ezt nem tartotta czélszerűnek, ezért a birodalmi előkelők és osz-

¹⁾ Szerdengeshthi: önkénytes katona.

²⁾ Ezán (az arabban: hívás) török ima.

³⁾ Mihráb arab szó: áldozóhely, latin ara.

⁴⁾ Mímber: oltár, altare.

⁵⁾ Müezzín (imádságra) hívó (török).

⁶⁾ Máhfil arab szó (egyész száma máhafil): ítélőszék ka-thedra.

⁷⁾ Kürna: víztartó medence, fürdő, lavacrum, aquarium.

logos emberek s más tiszték és a harczosok öreg főnökei tanácskozáásra gyűltek össze. Melek Ahmed pasa itt így szólt: „Ha azt mondjátok, hogy Erdélyországot az iszlám birodalomhoz kapcsoljátok, ezt sem Jildizim Bajazid khán, sem Szári Gázi Szulejman khán meg nem cselekedhették. Ők a Dunát jelölték ki határvonalul, erre az oldalra nem tekintettek, hanem azt mondták, hogy ez a Mekka és Medina vákut-ja¹⁾ legyen s eltávoztak. Ez a vár egészen a Kázirisztán (hitetlenek országa) közepén van s husz nap alatt nehezen jutottunk el ide az iszlám területéről. Ha a várat kijavítjátok, s beléje Allahnak annyi szolgáját helyezvén, eltávoztok, hogyan fogjátok ezt ezután megoltalmazni; mert a környéken az iszlám-váraknak se hire, se hamva nincs. A boldogult Szili Ahmed is helyezhetett volna embereket ide, mert az ellenség szeméit elkápráztatta s néhány ezret megsemmisített belőle s előbb ezt megfékezvén, az egész Erdélyországot hozzá kapcsolhatta volna.“ Ezt mondván elhallgatott. Erre a tanácskozók valamennyien így szóltak: „Okos tanács ez. Ez a vár a királyoknak régi székhelye, ha ezt az iszlám-birodalomhoz hozzákapcsoljuk is, ahány ellenség csak jön, ezt mind megtámadja, elveszi s miatta néhányszor a háború bajait viselni fogjuk; Dsámít,²⁾ mecsetet lehet belőle készíteni, de megőrizni nem lehet.“

Ez okból a házakból, templomokból, minden értékes dolgot elvittünk s ezt a virágzó várost felégettük és így leirhatatlan sok zsákmányhoz jutottunk. Sőt a királyok palotájával szemközt levő templomban néhány király holttestét is találták a harczosok. Az egyik nagyon értékes drága kövekkel díszített ezüst trónon ült olyan alakban, mintha kormányozna, fején drágaköves koronával és forgóval, rajta értékes selyem-köpenyeg, derekán Szám-nám öve és kard, kezében pedig drágaköves pálcza volt. Négyfelől aranyozott porcelánedényekben különféle illatsanyagok és üvegserlegekben piros tulipánhoz hasonló borok, jobbról és balról száz erszény köriratos denár volt. A harczosok a zsákmányolásnál egymásnak estek s

¹⁾ Vácut: birtok, a nép lelki javára készült épület.

²⁾ Dsámi, gyűlőhely, gyűlőhely.

ebben a csetepatében hetvenen haltak meg. Az elhunytak számára a táborban gödröket ástak s oda temették őket; föléjük köveket raktak, hogy sirjok ismeretlen legyen, nehogy az ellenség megtalálja és elégesse őket. A következő napon Szamosújvárról elindulván, északi irányba mentünk.

*

A XVIII-ik században Illés „Ortus et Progressus“ című latinnyelvű munkájában vannak a hazai örményekről részletesebb közlések. Az utána következő írók forrás gyanánt tekintették az örményekre vonatkozó közléseit s többek között Benkő József, Erdély híres történetírója is felhasználja adatait. Illés András jelzett közleményét az „Armenia“ régebbi évfolyamában magyar fordításban bemutatta, úgy hogy annak újra való idézése ezúttal felesleges. Érdekesek azonban a Benkő József feljegyzései, aki *Historia Transilvaniae* című művének első kötetében ír 1778-ban az örményekkel. Elmondja beköltözésük körülményeit, letelepedésüket, vallási viszonyaikat, egyházi szervezetüket, úgy hogy adatai tudományos hitelt érdemelnek. Közléseinek forrás számba menő jellegénél fogva, itt adjuk egész terjedelmében, szóról-szóra az eredeti latin nyelvű összeget.

§ CLVIII.

Armeni Transilvani, ex Armenia oriundi, a Persis et Turcis pressi, per Chrimiam et Moldaviam pedetentim sedes suas promoventes, anno demum 1672. Transilvaniam ingressi sunt, ex eoque tempore mercium quaestum periclitantur.

1. Scilicet, Rex Armenorum Leo III. duos superstites reliquerat filios, Oscin et Hagagh, quorum dimidio Armeniae Regnum discerptum est. Hagagh enim regmandi accensus cupidine, suaeque penitus immemor gentis, ea lege adversus fratrem, Persica ac Turcica implorat auxilia, ut hi, eo decedente, succedant. Malum hocce consilium consultori exitium adtulit. Nam Persae ac Turcae, postquam Hagagho solium stabilivissent, moram longiorem aversati, eo per insidias sublato, populationibus ac ferro sui securos Ar-

menos invadunt, injuriis divexant, denique partito inter se Regno, caesis potentioribus civibus finitimam Urbem Ani dictam, de qua illis minime conveniebat, communi consilio diruunt. Hac patriae eversione superstites a caede cives, pars in Crimeam, pars autem (3000 plus minus familiae) in Moldaviam et Poloniam concessere. Pacta subinde cum Moldaviae Dynastis conventionione, in 7. recepti sunt Civitates, quas Templis, aedificiis, mercibus, cet. nobilitarunt. Anno dein 1668, exorta, auctore Henculo, adversus Ducam Moldaviae Principem seditione; jam exciti Turcae, ad oppugnandam munitissimam Podoliae Arcem Caminiecum, proficiscebantur. Perculsi eorum metu Armeni (desolationem undique intuentes) suisque rebus consulturi in alpes, montesque profugerunt; ubi in tertiam hiemem delitescetes, tandem mutato consilio, et deserta Moldavia in finitima Transilvania sedes quaesivere. Gubernabat id temporis Transilvaniam Princeps Mich. I. Apafi, qui domicilium extorribus, ac una mercaturae libertatem, per quam facile concessit. Multi proinde hospitium Armenorum, S. Nicolaum, Sedis Gyergyo Oppidum, alii pagum Szépviz Sedis Csik, alii Bistricium, Görgény, Felfalu, Petele, Ebesfalva, et quosdam alios pagos delegerunt, parere omnes iussi Armeno Iudici, qui Officiliabus locorum, que incolerent, obsequeretur. Postmodum Leopoldus Imp. ius extrumendae Armenopoli (Hung. Szamosújvár) in Transilvania eis concessit; deinde Elisabethopolim quoque (Hung. Ebesfalva) ad habitandum impetrarunt. Locus tandem uterque, Armenop. videlicet et Elisabethop. Oppidi Privilegium obtinuit a Carolo VI. Imperatore et Transilvaniae Statibus, et quidem Armeni Armenopolitani A. 1726; id quod testatur Diploma 17. octob. eiusdem anni exaratum. Privilegium vero Elisabethopolitanorum quo iura Oppidi impetraverunt, publicatum est An. 1738. 10. Maii; sed illud nonnullis punctis auctum ac confirmatum, denuo publicatum est An. 1747, 27. Febr. Armenique incolatum non tamen nomen et privilegium Liberae Regiaeque Civitatis, ut putavit P. Andr. Illia in Ortu et Progressu Nationum. Armeni igitur relictis pristinis stationibus,

et excusso Comitatum Sediumque iugo, maximam partem in memorata Oppida commigrarunt; ea aedificiis ornarunt, populo auxerunt, fortunis locupletarunt. Degunt tamen ex iis, in Szépviz, S. Nicolao Gyergyoeni, aliisque Oppidis et civitatibus sparsim, mercaturae dediti. Armeni nostri, memoratam superius gentis suae iacturam, gemebundi, in Libello supplici, Comiti quondam Rabutin Generali per Transilvaniam Commendanti porrecto exponunt, qui sic habet: „Excellentissime Domine Comes et Generalis; nobis Domine, Patrone Gratosissime. Postquam ex arcano Dei consilio, per potentiam Barbarorum, patria pulsi et diversas ad huius mundi plagas dilapsi fuissent infelicissimi hominum Armeni, nos etiam communis naufragii socii, Regnum Transsilvaniae intravimus, et quo quisque nostrum se recipere potuit, variis in locis consedimus; ita tamen, ut domos Patriotarum, annuali mercede (nondum enim proprias sedes impetraverunt) pro hospitio conducente, neque ullam externam Oeconomiam exercentes, unius solummodo questurae, tot casibus et infortuniis sustentare cogamur. Et quidem, antea actis temporibus erat nobis aliquod respirium; annuatim enim in Contributionem Regni, centum Thalers, a nobis exigebant; post modum creverunt successive onera (e. gr. An. 1687. Flor. hung. 400.) in tantum, ut in repartitione 800.000. Florenum mille et trecenti floreni ad nos repartiti sunt . . . Excellentiae Vestrae Servi humillimi, universi Negotiatotes Armeni, diversis in locis per Regnum Transilvaniae inhabitantes. Vide plura in Ortu et Pregr. P. Andr. Illiae. Vestes Armenorum Hungaricas imitantur.

2. Quod adtinet religionem. Ante adventum in Transilvaniam, Eutychnianae plerique haeresi adhaerebant. Anno tandem 1684. Oxendius Verzireski, gente Armenus, Roma, ubi 14. annis moribus et literis excultus erat, redux in Transilvaniam, ad Romana sensa Armenos convertere conabatur, verum potentiores nonnulli, cum Praesule suo Minas vocitato, a Romana lege alieno, conatus eius praefocatum ibant. Postea tamen ii quoque ad communionem Ecclesiae Romanae accedentes, et Oxendium

Episcopali insignitum honore reverentes, in eiusdem gremio Ecclesiae permanere videri poterant. Ast gentilium recens ex Armenia et Moldavia advenientium persuasione inducti, Romana rursus odisse sacra ceperunt. Hoc ubi Transsilvaniae id temporis Episcopus. A. Georg. Martonfius, cui ab Oxendii obitu Armenorum cura concredebatur, innotuit; virum ex eorum numero Catholicis imbutum sacris Michaelem Theodorovicium Sacerdocio initiavit. Is nihil licet, quo populares suos ad Ecclesiae Rom. auctoritatem revocaret, intermisit; sed gravior tunc res fuerat, quam medelam admitteret. Subsequentibus tamen temporibus Ecclesiae Romanae se addixerunt Armenopolitani; quorum exemplo ceteri quoque eidem Ecclesiae sese rediderunt. Hoc inter Armenos peculiare est, ut nativa sua lingua illis S. Missam celebrare liceat.

*
A következő krónikás a XIX-ik század elején, ki szintén a hazai örményekről ad tudósítást, Kazinczy Ferencz, a kiváló magyar literator. Kazinczy 1816-ban utazta be Erdély nevezetesebb részét s ekkor ismerkedett meg közelebről az örményekkel. „Erdélyi levelek“ című kötetében igen szimpatikusan is róluk, megemlíti a magyarokhoz való ragaszkodásukat, elismeréssel szól hazafiságukról s röviden elmondja Erdélybe való költözésük és letelepülésük történetét is. Az örmények igazi metropolisában, Szamosújvárt azonban nem fordult meg, — leveleiben legalább ennek semmi nyoma nincs, — csupán Erzsébetvároson járt s itten való tartzkodásának aprojából írta az örményekről a következő sorokat:

„Kevés órák mulva elterüle előttünk a szép sík, melyen Szent-Erzsébet, a magas két tornyú templomával és cserépfedelű házaival, kevélyen fekszik, Apafinak kastélya az ezzel összeragadt Ebesfalván áll. Bornemissza Anna már érzé a szülés fájdalmait, midőn a csauz jöve, hogy a basa sátorában fejedelemmé tétessék, a hogy a proféta kené azt királynak, ki atyja szamarait fel nem tudá találni. Apafy érzé, hogy ő nem igazgatásra született s vonogatta magát; de vitték. Még nem érének ki a határból, midőn hozá a nyargaló cseléd, hogy fia született. — Kastélyának nyoma sincs többé.

Hagag, ifjabb fia III. Leo armeniai királynak, fellázada Oxin bátyja ellen, s segélyére szólítá szomszédait, a törököket és perzsákat. A segítők itt is megtevék a mit szoktak: feloszták birtokát, magát megölelék. Népe elszéledé s három ezer háznép Moldvában telepedett meg, és Lengyelországban. Most Moldvát is el kelle hagyniok, mert a török 1672-ben oda csapott, s Apafy befogadá. Tulajdon birákat engedde nekik, de alája veté a helybeli előljáróknak. I. Leopold a helyet egészen nekik hagyá, s Szamosújvár és Szent-Erzsébet, más nevével Erzsébetváros, elébb mező, tovább szab. kir. városokká lettenek. A nép gyarapodik, mely kereskedést üz, s érdemli szerencsáját, mert a nemzet nyelvét, öltözetét, szokásait szereti, s magát a magyar földön idegennek nem nézi, idegennek nem nézeti.

Idejövetelők előtt Eutychesnek követték tanításait, de Oxendius Verzeresky társok, ki tizennégy esztendeig lakott Rómában, visszavezeté az anyaszentegyház kebelébe, melynek oly buzgó gyermekei, hogy buzgóbb senki nem lehet. Miséjük örmény nyelven olvastatik, mint az egyesült oroszoknál és oláhoknál a magukén.

DR. BÁNYAI ELEMÉR.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Nevezetes orvosi honorárium. Az a nagyjértékű orvosi könyv, melyet Mály István dr., a kolozsvári örmények doyenje a Mátyásházi muzeumnak adományozott, méltán kelthette fel Berzeviczy kultuszminiszternek is a figyelmét, mikor annak egyes művészi lapját a könyvszakértők 100—200 koronára teszik. Ennek az Albin-féle atlasznak még az is egy érdekessége, hogy azt mint kezdő fiatal orvos Mály István egy sikeres gyógykezelés után orvosi honoráriumban kapta valamelyik főuri betegétől. És ez az orvosi tiszteletdíj 40 évi birtoklás után meghozta tulajdonosának a köztisztelet és elismerés olyan dús kamatait, hogy ma már kétszeresen büszkén és férfias önérzettel tekinthet Mály dr. pályája kezdetének tövises, de ime most már babérokat hajtó borostyán-koszorújára. A „Magyarország” 239. száma Albinus unikum számba menő művét ezer koronára becsüli.

A kolozsvári örmények nesztorai. A Kolozsvárt élő örmények közt napjainkban legmagasabb életkort ért el lompérdi Korbuly Bogdán, ki 88 éves, utána következik id. Csiki József 85, Jakabb János 83, Szongott János 82, Simay Gergely 81, özv. Zakariásné 80 éves stb. Az ezelőtt mintegy 30 évvel elhalt Merza János érte el a kolozsvári örmények közül eddigéle a legnagyobb kort, ki ugyanis 91 éves korában is nem végelgyengülésben, hanem tudólobban halt el. Neje is, szül. Szenkovits Mária a 80-at jóval túlélte. A közelmúltban a 80 éves kort jól meghaladva hnytak el. Wolff János. Vikol Gergely, Szenkovits Márton, özv. Duha Kristófné és Jakabb Jánosné, Merza Johanna. Még régebben özv. Murádné, özv. Gyergyóiné, özv. Simayné (Láni néni), özv. Tamásiné Merza Józefa, özv. Tamásiné szül. Buzetzkó Anna, özv. Papp Kristófné, Czetz Gergely, Mály Tódor, id. Ákantz István stb. szintén a 80 év küszöbén fejezték be életüket. Azonban nemcsak a kolozsvári, de általában a hazai örmények közt nem ritka a magas életkor az állítólag annak nem kedvező dús örmény konyha ellenére. Érdekes volna a magyar-örménység körében eddig előfordult legnagyobb életkorokat statisztikailag bár vázlatosan összeállítani.

Magyar tudós angol könyve. Éppen most jelent meg a londoni könyvpiaczon, messze földön híres tudósunknak: Vámbéry Arminak The story of My Stuggles című műve, a melyben Abdul Hámid szultán vallomásairól mond el érdekesnél érdekesebb dolgokat. Ebben olvassuk ezt is: Bár a szultán jót akar, mégis türi a korrupt régi állapotokat. 1890-ben dühében ezeket mondotta: „Majd lecsendesitem én ezeket az örményet. Olyan pofont adok nekik, a mitől azután megokosodnak és fölhagynak forradalmi törekvéseikkel.” Ez a pofon rettentő mészárlást jelentett, mondja Vámbéry, mert a szultán megtartotta szavát. Kegyetlenségét így védelmezte: „Azzal az ellenséges indulattal szemben, a melyet a keresztény világ irántam tanusít, mintegy kényszerítve vagyok, hogy drasztikus rendszabályokhoz nyuljak. Mikor Romániát és Görögországot elvették tőlünk, akkor Európa a török birodalmat lábaitól fosztotta meg. Bulgária, Szerbia és Egyptom elvesztése kezüktől rabolt meg, és most az örmény agitacio utolsó élet-erőnkét is el akarja venni, a belünket akarja kigázolni, — egy a mi teljes megsemmisülésünk kezdete lenne és ez ellen nekünk minden erőnkkel védekeznünk kell.” („Budapesti Hirlap”).

Szucsávai örmények. Lapunk olvasói ismerik azt az érdekes kérdintévrényt (interpelláció), melyet Presanse francia képviselő intézett nemrégben Franciaország külügyminiszteréhez, az örmény kérdés ügyében. Alig adta meg Delcasse a kérdintévrényre a kielégítő választ, a hálás örmények azonnal táviratban és levelekben köszönték meg Presanse-nek a becses érdeklődést. A sok levél közül itt csak a szucsávai (Bukovina) örmények táviratát